

Spremembe v socialističnih deželah: od krize do novega koncepta socializma

1. Beseda kriza je danes v splošni rabi v skoraj vseh socialističnih deželah. O tem ni dvoma. Ni pa jasnega odgovora na vprašanje: kaj je v krizi? Že ustaljen odgovor bi bil, da so v krizi instrumenti izvajanja, uresničevanja sistema. Večji del zahodne ideologije ima že od nekdaj pripravljen odgovor: vprašljiv je celoten socialistični projekt. In implikacija je seveda očitna: končno je jasno, da je treba celoten projekt ukiniti.

Toda v skoraj vseh socialističnih deželah je večina znanstvenikov – sčasoma pa tudi vse večje število političnih voditeljev – prišlo do novega odgovora: poglobitno vprašanje je stari model socializma. Ali natančneje povedano: gre za model socializma iz tridesetih let. Ta model je bil seveda deloma spremenjen, domet sprememb pa je bil v posameznih državah različen.

Berlinguerjeva ocena, ki jo je bil izrekel po razglasitvi vojnega stanja na Poljskem, da je namreč »model Oktobra izčrpal svoje potenciale«, ni bila povsem pravilna. Ne gre pravzaprav za model Oktobra. Model, na katerega se je nanašal Berlinguerjev govor, je bil namreč sovjetski model iz tridesetih let, za katerega pa bi lahko postavili vprašanje, če je sploh kdaj imel gonilno moč?

2. Kaj je poglobitni vzrok kriz v socialističnih deželah? To niti ni nek posamični del starega modela, temveč model sam, ali točneje, njegova temeljna etatična struktura, etatizem sam kot hipertrofija državnega vpletanja in nadzorstva v gospodarstvu in v vseh drugih družbenih sferah.

Etatizem je obči vzrok krize v socialističnih deželah. Tudi dejstvo, da se vse te dežele med seboj razlikujejo ter da imajo (kljub morda drugačni obči sodbi) vrsto specifičnosti, s to ugotovitvijo sploh ni v protislovju (ta pripomba se nanaša tudi na razlike v vzhodni Evropi).

Če je etatizem kot temeljna značilnost modela splošni vzrok krize socialističnih dežel, potem je seveda opuščanje, odklanjanje in ukinjanje etatizma podlaga sleherne reforme – tako v Jugoslaviji kot na Kitajskem, v Sovjetski zvezi ali vzhodni Evropi.

3. Skoraj vse stare socialistične teorije, ne samo marksizem, so razglašale, da je socializem mogoče vzpostaviti samo na podlagi razvite industrijske družbe. Toda socialističnih revolucij na Zahodu še ni (čeprav obstajajo nekateri socialistični elementi), do prvih uspešnih revolucij pa je prišlo v nerazvitih deželah, ki niso imele ne industrijskega temelja ne razvitega delavskega razreda. Od prvih trenutkov po revoluciji je bila zaostalost največji problem ruske revolucije, pozneje pa tudi kitajske in drugih revolucij.

Temeljni problem je bil: kako premagati nerazvitost. Obstajata dva poglobitna problema: prvi je značilen za Stalinov način, namreč nasilna kolektivizacija in pospešena industrializacija. Za Mao Zedonga je bila značilna politika velikih skokov in kulturna revolucija. V bistvu pa sta bila tako Stalin kot Mao protagonisti istega temeljnega pristopa. Oba sta poskušala zaobiti razvojno stopnjo, ki je njuni deželi nista dosegli – šlo je potemtakem za preskakovanje cele faze. Posledica je bila porazna – ekonomski, politični in kulturni padec.

Drugi pristop pa je temu povsem nasproten. Ideja izhaja iz Leninove Nove ekonomske politike (NEP) iz leta 1921. To je bila inačica mešanega gospodarstva s trgov, zasebnim kmetijstvom in trgovino ter s tako imenovanim drobnim gospodarstvom (z dajanjem tovarn v zakup in z odpiranjem k tujemu kapitalu). Šlo je za evolutivno politiko, ki je vključevala tudi prehod skozi nekatere oblike poprejšnjega družbenega sistema, ki ga dežela ni do konca izživela, se pravi skoz obliko tržnega gospodarstva. Zveza NEP z novejšimi ali zgodnejšimi reformami v socialističnih deželah je več kot očitna. Takšen pristop pomeni sprejemanje dosežkov človeške civilizacije in, kakor mislijo konservativci in dogmatiki v socialističnih deželah, vračanje h kapitalističnim načelom. To pa hkrati pomeni, da veliki skoki naprej, s katerimi naj bi obšli nekatere razvojne etape družbe, niso možni. Razvoj je možno pospešiti, toda preskakovanje celih razvojnih stopenj se je izkazalo za naivne sanje. Če zagovarjamo takšna stališča, seveda to ne pomeni, da zagovarjamo tezo o pristajanju na restavracijo kapitalističnega družbenega sistema. Ne obstaja namreč samo alternativa: socializem ali kapitalizem; možna je namreč tudi tretja pot. NEP je bil prav ta tretja pot, kot so to tudi sedanje reforme v socialističnih deželah.

NEP ni bila zgolj ekonomska alternativa. Buharin – Puškin NEP-a – v njej ni videl samo možnosti za premagovanje zaostalosti stare Rusije, marveč predvsem pot v socializem v eni deželi, to pa na podlagi mešanega gospodarstva. Izvirni, avtentični teoretik in utemeljitelj sintagme »socializem v eni deželi« je bil Buharin, ne pa Stalin.

Buharinova inačica razlage te sintagme se je seveda precej razlikovala od Stalinove. Glede na končne posledice bi celo lahko rekli, da ji je bila povsem nasprotna! Stalinova razlaga je v praktični izvedbi pripeljala Sovjetsko zvezo v okostenevanje ukrepov, ki so bili zaradi zaostalosti Rusije izsiljeni, v osamo sovjetske prakse glede na dosežke civilizacije in dotlejšnje izkustvo razvitega dela sveta, pa tudi v to, da se je takšna omejena in v svojih prevratniških potencialih osiromašena praksa spremenila v obrazec in obvezni model socializma. Na drugi strani pa je bil Buharin prepričan, da je prav NEP pglavitni element, ki lahko zagotovi socializmu njegovo socialistično perspektivo. Buharin je bil prepričan, da pomeni NEP os radikalnega obrata. Napotilo »bogatite se«, ki ga je naslovil na kmete, še danes zaprepašča dogmatike, ki jim je bolj pri srcu enakost v revščini, ki je bila prazapprav zahteva predmarksističnega in predindustrijskega drobnoburžoaznega socializma. Zato ni nikakršno naključje, da se je temu Buharinovemu pozivu med prvimi uprl prav Stalin. Od tedaj naprej so stalinisti bolj v skrbeh zaradi možnega bogatenja kot pa zaradi nevarnosti popolnega odmrtnja delovne motivacije. Buharin je s svojim geslom »bogatite se« ravno opozarjal na pomembnost ekonomskega elementa, na vlogo materialne stimulacije, ki jo je stalinizem pozneje povsem odpravil, ko je v svoji dogmatski teoretični plitvosti zamenjaval boj proti izkoriščanju, na katerem utemeljuje politično moč velika buržoazija, z bojem za ekonomske cilje socialističnega gospodarstva.

Razen tega je bil Buharin tudi prepričan, da je NEP z avtonomijo gospodarskih subjektov na trgu temeljna predpostavka politične demokracije in zato edina realna alternativa stalinizmu. Ta avtonomija tržnega gospodarstva je lahko obvarovala področje gospodarstva pred neposrednim nadzorom politične oblasti in s tem omejevala družbeno moč politične elite.¹

¹ Za razumevanje NEP in »socializma v eni deželi« gl.: Stephen F. Cohen, *Buharin i boljševička revolucija*, O. Keršovani, Rijeka 1980, str. 161–207; delo istega avtorja *Rethinking the Soviet Experience*, N. Y., Oxford, Oxford Un. Press

4. Stari model socializma je mogoče prepoznati pod različnimi imeni. Njegove različne pojavne oblike, vključno z različnimi stopnjami intenzivnosti uporabe modela in različnimi oblikami spremenjenega ter bolj ali manj preseženega izhodiščnega modela iz tridesetih let, so – ne brez razloga – tudi poimenovali z različnimi nazivi, za katerimi pa v bistvu tiči ista temeljna struktura. Stari model je ostal znan po različnih prilastkih, ki so jih tako apologeti kot oponenti postavljali v ospredje, kadar so opredeljevali in s tem označevali model kot: stalinizem, neostalinizem, etatistični kapitalizem, težki socializem, proto-socializem, zgodnji socializem, realno obstoječi socializem, razvita socialistična družba, družba prve stopnje razvejane graditve komunizma, dogmatski socializem, prezgodnji socializem, neoetatistični socializem, administrativni socializem, birokratski kolektivizem, realni socializem.

Katere so pglavitne značilnosti tega modela socializma, ki ima svoj izvor v starem sovjetskem modelu, ki se je izoblikoval v tridesetih letih? Na gospodarski ravni je kot sistemska značilnost razvidna predvsem njegova neučinkovitost. V tem sistemu namreč tržišča z njegovimi kompetitivnimi elementi ni nadomestilo, kot so trdili, plansko gospodarstvo, v katerem so vsi odnosi racionalno urejeni. Namesto plansko vodenega gospodarstva je obstajala politično dirigirana ekonomija, v kateri so v imenu plana nastopali voluntaristični, skrajno subjektivistični ukrepi razvejanega in hipertrofiranega birokratskega aparata, ki je imel neomejene in popolnoma nenadzorovane kompetence. Absolutna oblast in absolutna kontrola ekonomije se tu razkrivata kot dve plati istega pojava – enako kot skrajni centralizem oblasti in koncentracija družbene moči v vrhu politične hierarhije, ki ju na drugi strani spremlja ekonomski centralizem kot ideal. Neomejeni oblasti političnega aparata in politične administracije pa ustreza na ravni ekonomije centralizirana administrativna struktura upravljanja z gospodarstvom. Neučinkovitost sistema se izraža v neprestanem pomanjkanju blaga, se pravi, da povpraševanje daleč presega ponudbo. Posledica tega je pretirano varčevanje prebivalstva, ki pogosto presega letno vrednost celotnega produkta narodnega gospodarstva – hkrati pa tudi neproduktivno usmerjeno trošenje privarčevanega; vse to skupaj je povezano še z oteženim bojem z inflacijo v tistih gospodarstvih, ki so vsaj delno uvedla tržne elemente. Naslednja značilnost tega starega modela je slaba kvaliteta blaga, visoki produkcijski stroški, razsipanje z materialnimi in finančnimi sredstvi. Uporaba odvečne delovne sile, tako imenovana prikrita nezaposlenost, je druga stran medalje te proklamirane politike polne zaposlenosti. Preštevilni delavci, nizki osebni dohodki, nezadostna delovna motivacija, zapostavljena ali nepriznana materialna stimulacija, slaba delovna disciplina – vse to so značilni pojavi v gospodarstvih, ki temeljijo na starem modelu. Nenehni problemi s premajhno kmetijsko proizvodnjo, nerazvitim področjem storitev, stalna stanovanjska kriza, nesposobnost za sprejemanje sodobnih tehnologij – tudi to so značilnosti tega modela.

Skratka, popolno politično nadzorstvo nad celotnim ekonomskim procesom, v katerem je politično odločanje nadomestilo ekonomske in tržne vzgibe in povezave – to je splošno načelo starega modela. Brez političnih zvez, političnih odločitev, ta tip gospodarstva ne more delovati. Pri tem pa ne gre za vprašanje političnega vmešavanja v gospodarstvo v imenu socialistične pravičnosti, kar bi bilo s stališča prizadevanj za uresničitev socialističnih ciljev še mogoče opravičevati. Ne gre

---

1986, str. 71–93. Dalje Roy Medvedev, *Leninizam i zapadni socijalizam*, Zagreb, Globus 1986, str. 163–189; Buharin, Staljin, Trocki, Zinovljevi, *Permanentna revolucija i socijalizam u jednoj zemlji*, Zagreb, Globus 1979 (v to knjigo je vključena celotna polemika iz leta 1924–26, ki je potekala med glavnimi akterji revolucije, vpeljuje pa jo komentar italijanskega zgodovinarja Giuliana Procaccija).

torej za popravek delovanja ekonomskega mehanizma, temveč preprosto za nadomestitev vseh ekonomskih vzvodov in povezav z neomejenim političnim intervencionizmom.

Na politični ravni so pglavitne značilnosti tega starega modela omejevanje demokracije, birokratizem, nagnjenost k avtokratskemu vodenju – prav do diktatorstva v izrazito represivnih režimih (npr. v primeru Stalina, Mao Zedonga, Enverja Hoxhe ali Rakosija). Najprej je bila v celoti odpravljena tako imenovana meščanska demokracija z vsemi oblikami političnega pluralizma, hkrati s trajnim praktičnim suspenzom temeljnih meščanskih svoboščin. Čeprav so neprestano poudarjali potrebo po popolni enotnosti interesov vseh družbenih segmentov, vseh razredov, slojev in narodov, pa je na drugi strani sektaštvo razglašalo potrebo po nenehnem militantnem aktivizmu v spopadih z razrednim sovražnikom. Potreba po permanentni razredni vojni se pojavlja kot zahteva po stalni krepitvi razrednega boja, na primer pri Stalinu, ali pozneje, kot zahteva po zaostrovanju boja na ideološki fronti – zlasti pri zagovornikih trde roke, ki vidijo boj za socializem izključno kot nekakšno trajno obsedno stanje.

Stari model ni zavrgel le meščanske demokracije, temveč tudi delavsko demokracijo – demokracijo sovjetov, delavskega nadzora, delavskih svetov, zborov, delavskega samoupravljanja. Meščansko demokracijo so v pogledu njenih vrednot izenačevali z nedemokratičnimi, celo fašističnimi režimi in jo proglašali za formalno demokracijo, na drugi strani pa so zavrgli samoupravljanje kot anarhistični odklon. Simbiozo in stapljanje državnega in partijskega aparata ob popolnem nadzoru partije je spremljala skoraj popolna ukinitve znotrajpartijske demokracije. Stalinistična interpretacija vloge partije je še zlasti poudarjala demokratični centralizem, v katerem je videla predvsem in skoraj izključno možnost neomejenega uveljavljanja le ene plati sintagme demokratičnega centralizma. Spreminjanje demokratičnih elementov sintagme v formalizirano obrednost brez prave vsebine, je na drugi strani vse zvajalo na centralizem, tako v sprejemanju kot v izvajanju sklepov. Ideal tako razumljenega demokratičnega centralizma je bila absolutna enotnost; tudi zgolj občasni pojav manjšine ob opredeljevanju do posamičnih konkretnih vprašanj je veljal za nedvoumno protipartijsko delovanje.

Volilni mehanizem v partiji in državi je bil skrčen na formalno potrjevanje vnaprej izbranega kandidata: ta je bil praktično že imenovan, saj je obstoj protikandidatov veljal za meščansko perverzno. Kandidata je praktično neposredno določalo višje partijsko vodstvo, predvsem na podlagi merila poslušnosti, kar ob dolgotrajni praksi pomeni navsezadnje uveljavljanje tako imenovane negativne selekcije – nekompetetnosti, nesposobnosti in, končno, kadrovske atrofije sistema. Politična partenogeneza dobiva s tem enake značilnosti kot jih ima biološka.

Celotno družbeno življenje je bilo podrejeno političnim odločitvam – od znatnosti in umetnosti do športa. Družbena teorija je bila spremenjena v sredstvo in v neposredno služabnico dnevne politike.

Na ravni odnosov med narodi v večnarodnostnih skupnostih so izza proglašane enotnosti in enakopravnosti vladale neenakost, centralizem in formalno izvajanje načel federalizma. Reševanje narodnostnega vprašanja je bilo utesnjeno na raven politične taktike in postavljeno v odvisnost od domnevnih višjih ciljev socializma. Tudi v tem pogledu je občo centralizacijo politične moči spremljal centralizem v nacionalnem vprašanju, ta pa je bil spet opora splošne centralizacije, ki je značilna za etatistične strukture.²

² O ekonomskih značilnostih stalinizma zelo poučno govorijo knjige: Alec Nove, *An Economic history of the*

Na ravni mednarodne politike je ta model proizvajal in izvajal hegemonijo, centralizem, militantno vsiljevanje lastnih državnih interesov, z vojaškimi posegi vred – vse pa seveda v imenu višjih ciljev socializma. Notranje slabosti modela so se na zunanji ravni kompenzirale z vsiljevanjem centralistično pojmovane enotnosti – tako v mednarodnem komunističnem gibanju kot tudi znotraj tako imenovane skupnosti socialističnih držav. V medblokovskih odnosih je stari model prakticiral politiko zapiranja pred svetom, konfrontacijo moči, blokovsko združevanje, kadar pa se je začelo obdobje popuščanja, tedaj je bila politika popuščanja razumljena samo v odnosih med velikimi silami. Tudi na tem področju se je pokazalo, da je zunanjo politiko v starem modelu obvladovala obča težnja po centralizaciji in koncentraciji politične moči, ki je bila temeljni aksiom modela.

Vendar pa je za model v celoti najbolj pomembno to, da v njem vzpostavljeni družbeni odnosi bistveno omejujejo in ovirajo rast produktivnih sil. Delni ekonomski in družbeni uspehi znotraj modela te teze ne morejo zanikati, ker so bili materialni stroški in človeške žrtve za doseg teh uspehov tako veliki, da pravzaprav tudi v tem primeru bolj razkrivajo iracionalnost in pomanjkljivost modela kot pa karkoli drugega, kar bi govorilo v njegov prid. Tako ostaja temeljno in najbolj pomembno dejstvo, da model ni samo proizvedel grobo deformiranih družbenih odnosov, temveč je hkrati tudi neposredno deloval kot konservativni dejavnik družbenega razvoja.

Seveda je treba na tem mestu opozoriti, da je bil odslej govor o tipičnih značilnostih starega modela socializma in da se v različnih državah posamične značilnosti pojavljajo različno intenzivno; pri tem velja še zlasti upoštevati dejstvo, da so v nekaterih državah reforme delno ali pa v celoti spremenile cele sklope družbenih odnosov starega modela. Vendar pa obstaja prav zaradi nedokončanosti procesa premagovanja modela tudi v teh deželah nevarnost, da bi se v večji ali manjši meri obnovili elementi starega modela. To je namreč deloma možno tudi zaradi tega, ker si celo reformatorske sile niso povsem na jasnem glede ocene, kje so prave ločnice med starim modelom socializma in med prostorom socialistične obnove, ki radikalno zavrača vse izrastke starega tipa socializma.

5. Za to, da bi mogli to ločnico jasno začrtati, ni dovolj, da le sprostimo socialistično misel in jo z teoretskim delom rešimo iz objema dogmatskih odklonov. Teoretska dejavnost se mora prav zaradi tega nujno soočiti s potrebo po izredni vestni analizi same prakse socializma, s tisto njegovo stopnjo, ki se je utemeljevala na starem modelu, pa tudi s prakso spreminjanja, kar je še posebej pomembno.

Reforme v socialističnih državah imajo doslej že kar bogato zgodovino. Prva takšna reforma je bila Leninova NEP. Nova ekonomska politika je bila seveda kompromis. Kmetje so lahko svobodno prodajali svoje izdelke na trgu, seveda potem, ko so plačali davek v naturi. V okviru zasebnega sektorja so bili znova dovoljeni: trgovina, proizvodnja tako imenovanega drobnega gospodarstva in obrt. Država si je pridržala, kot je govoril Lenin, »poveljniška mesta« v gospodarstvu: industrijo, preostanek trgovine, bančništvo in zunanjo trgovino. Problem pa je bil v tem, da ekonomske liberalizacije ni spremljala tudi politična demokratizacija. Ne samo da ni prišlo do nadaljnje demokratizacije, temveč so v partijskih razpravah zavrnilo tudi poskus vzpostavitve delavske demokracije. Okoliščine za

---

U. S. S. R., Penguin Books 1972 in *The Soviet Economy*, London, George Allen and Unwin 1984. Zanimiv je Nove-ov politični pregled v knjigi *Stalinism and After* (London, George Allen and Unwin 1984), kot tudi obsežna knjiga Roya Medvedeva, *Let History Judge, the Origins and Consequences of Stalinism*, N. Y., Alfred H. Knopf 1974 in nedavno tudi pri nas prevedena knjiga Fernanda Claudina, *Kriza komunističkog pokreta I-II*, Zagreb, Globus 1988.

razvoj demokracije vsekakor niso bile ugodne, in morda je bil to razlog, da je bila NEP izločena z nastopom stalinistične etatične ekonomije – in to brez vsakršne resnejše opozicije. NEP je trajala od leta 1921 do 1929; to je bilo razmeroma kratko, vendar pa pomembno obdobje, saj pomeni prvi poskus vzpostavljanja socialističnega tržnega gospodarstva.³

Drugi poskus se je začel na politični ravni, in sicer z ustanavljanjem delavskih svetov v Jugoslaviji leta 1950. S tem se je začel tudi proces demokratizacije političnega sistema. Zelo hitro pa se je izkazalo, da je avtonomijo delavskih svetov bistveno omejeval ekonomski sistem, v bistvu v celoti podedovan od starega modela. Rešilna pot se je kazala v tržnem gospodarstvu. Program Zveze komunistov iz leta 1958 je ugotavljal, da nepriznavanje zakona vrednosti in drugih tržnih zakonov ne krepi, ampak slabi socialistične elemente gospodarstva, zavira pobude posameznikov in podjetij, pomeni motnjo v razvoju produktivnih sil.⁴ Tako naj bi torej tržno gospodarstvo vzpostavilo avtonomijo delavskega samoupravljanja; da bi bilo to sploh možno, je morala tudi Zveza komunistov spremeniti svojo vlogo. Leta 1952 je Partija spremenila ime v Zvezo komunistov in v skladu s Programom naj bi postajala vse manj dejavnik oblasti, ki monopolizira celotno politično moč v družbi – kar je bila sicer praksa v vseh socialističnih državah. Namesto tega naj bi se Zveza komunistov Jugoslavije predvsem borila za neposredno soudeležbo državljanov v političnem odločanju, še zlasti pa za razvoj samoupravljanja kot njeno pglavitno nalogo.

Jugoslavija je preživela nekaj ekonomski reform. Vloga trga je bila do določene mere res vzpostavljena, kar je bil resnični napredek, ki ga ne smemo zanemarjati, kot tudi ne kaže podcenjevati razvoja demokracije in samoupravljanja, ki sta spremljala ekonomske reforme. Kljub temu pa se Jugoslavija še vedno sooča v bistvu z istimi gospodarskimi in političnimi problemi, s kakršnimi se je otepala na začetku svoje samostojne poti v socializem. Temeljni jugoslovanski problem ni v tem, da je prva po Leninovi NEP poskušala izpeljati reforme, temveč v tem, da jih ni izpeljala do konca.

Nedokončane reforme so postale glavna značilnost vseh socialističnih držav, ki so poskušale nadomestiti stari model. Tudi Češkoslovaška je leta 1968 nameravala vzpostaviti neko vrsto tržnega gospodarstva in izpeljati demokratizacijo političnega sistema, ki je vključevala tudi samoupravljanje, toda poseg vojaških enot Varšavskega pakta, ki so ga opravičevali s tako imenovano doktrino Brežnjeva, je usodo »praške pomladi« zapečatil. Istega leta se je tudi Madžarska lotila svoje reforme: njen Novi ekonomski mehanizem s tržno usmeritvijo so kasneje dopolnile tudi delne demokratične spremembe v političnem sistemu – uvedli so, na primer, parlamentarne volitve s konkurenco kandidatov, pa tudi na ravni zunanje politike je bilo opaziti nekaj sprememb.

Tudi nedavne reforme na Kitajskem, tako imenovana politika modernizacije, kažejo na tržno naravnost in na težnje k mešanemu gospodarstvu – pa tudi opuščanje kolektivizacije v kmetijstvu opozarja na neko določeno stopnjo demokratizacije.

V vseh burnih dogajanjih na Poljskem so vstopala v središče pozornosti vedno ista vprašanja. Tedaj so zagovarjali trg, samoupravljanje in demokratizacijo, pozneje, v mirnejših časih, pa so praviloma od zahtev po takšnih spremembah odsto-

³ Prim.: Alec Nove, *An Economic History of the U.S.S.R.*, str. 83–160; Edward Hallet Carr, *Ruska revolucija od Lenjina do Stalina 1917–1929*, Zagreb, Globus 1984, str. 45–51 in 61–69.

⁴ Prim.: *Program SKJ*, Beograd, Izdavački centar Komunist 1976, str. 159.

pali. Morda bo tokrat, zaradi spremenjenih razmer v Sovjetski zvezi in v njeni vzhodnoevropski politiki, razplet dogodkov nekoliko drugačen.

Revolucionarno vrenje na Madžarskem leta 1956 je pokazalo, da so bile v teh dogajanjih prisotne iste teme, le da se je spopad tedaj mnogo bolj tragično razpletel in razprave o samoupravljanju in demokraciji so se kaj hitro znašle na obrobju dogajanj.⁵

Temeljna usmeritev sovjetske politike je bila dolgo časa tudi omejevalni dejavnik kakršnihkoli sprememb v vzhodni Evropi in v drugih, s Sovjetsko zvezo povezanih državah. Zato obrat v sovjetski politiki ne pomeni samo notranje spremembe, temveč ima nujno tudi mednarodna razsežja. Ni naključje, da so poudarki Gorbačovljeve politike spet isti, kot so bili pri dotedanjih reformah v socialističnih deželah. Novi zakon o podjetjih opredeljuje sovjetsko podjetje kot avtonomni subjekt gospodarskega sistema. Ker pa že od prej poznamo prizadevanja Gorbačova za uvajanje blagovnega gospodarstva, vse to kaže na temeljno preobrazbo v gospodarstvu. Demokratizacija in »glasnost« sta seveda naslednji dve temeljni značilnosti sedanjih sprememb v ZSSR. K temu naj dodamo še uvajanje svojevrstnega samoupravljanja, ki, ne glede na omejitve, vendarle prinaša določilo, po katerem delovni kolektiv izbira direktorja podjetja med več kandidati.

Vse bolj postaja jasno, da pri novi politiki ne gre za taktične, ampak za strateške spremembe. Gorbačov je prepričan, da Sovjetska zveza ne bo mogla dohietiti znanstvenega in tehnološkega napredka, če ne opravi temeljite preobrazbe. Zastavnina v boj za perestrojko je izjemno velika – ne gre samo za obstanek Gorbačova in reformske linije, temveč tudi za prihodnost sovjetskega socializma.⁶ Če upoštevamo vpliv Sovjetske zveze na Evropo in na nekatere druge države, moremo ugotoviti, da ima usoda perestrojke tudi odločilen pomen za večji del socialističnega sveta. Lahko je podpora in opora silam obnove socializma povsod tam, kjer že dolgo avtonomno določajo temeljno politično strategijo – kot na primer v Jugoslaviji.

6. V socialističnem svetu obstaja skoraj popolno soglasje glede tega, kaj socializem ne bi smel biti, težje pa je reči, kako bi bilo mogoče danes opredeliti. Do spoznanja o tem, kaj naj bi bil novi koncept socializma, je mogoče priti samo na podlagi izhodišč sodobnih reformističnih usmeritev v socialističnih državah.

Kaj so skupne značilnosti vseh teh reformatorskih prizadevanj? Brez dvoma predvsem tržna naravnost v gospodarstvu in demokratizacija ter različne oblike samoupravljanja na področju politike.

V vseh reformskih preobrazbah je nekaj skupnih temeljnih problemov. Najvažnejši je vsekakor razmerje med trgom in demokracijo. V kapitalističnih državah lahko trg deluje tudi brez demokratično organiziranega političnega sistema. V socialističnih državah pa je kaj malo verjetno, da je mogoče vzpostaviti tržno gospodarstvo brez demokracije, še manj pa zagotoviti njegovo trajnost. In narobe,

⁵ O socialistični zgodovini Madžarske, Poljske in Češkoslovaške glej: Francois Fejtő, *A History of the People's Democracies, Eastern Europe since Stalin*, Penguin Books 1977. Za Madžarsko glej tudi knjigo Charlesa Gattija, *Hungary and the Soviet Bloc*, Durham, Duke University Press 1986.

⁶ O politiki Gorbačova in programu perestrojke gl.: Seweryn Bialer, *The Soviet Paradox*, N. Y., Vintage Books 1987, str. 109–171; S. Bialer, *Gorbachev's Move*, »Foreign Policy«, Fall 1987; Charles Gati, *Gorbachev and Eastern Europe*, »Foreign Affairs«, Summer 1987, vol. 65, št. 5; Daniel N. Nelson, *The Perils of Perestroika*, »Foreign Service Journals«, november 1987; Alexander Dallin, izd., *The Gorbachev Era*, Stanford Alumni Association 1986; Žores Medvedev, *Gorbačov*, Zagreb, Globus 1988; M. S. Gorbačov, *Živo stvaralstvo naroda*, »Marksizam u svetu«, 4–5/1985; M. S. Gorbačov, *Perestroika i novoe myšlenie*, Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1987; M. S. Gorbačov, *Oktjabr i perestrojka*, »Pravda« 2. nov. 1987; Zdenek Mlynar izd., *Il progetto Gorbachev*, Rim, založba »L'Unita« 1987 (uvodno besedilo Z. Mlynarja je prevedla Teorija in praksa, št. 1–2/1987 in 3–4/1987, pa tudi srbsko-hrvatski časopis Kulturni radnik, št. 2/1987.

napredek demokracije v socialističnih okvirih brez tržnega gospodarstva ni mogoč. Demokracija je svojski preventivni mehanizem za brzdaje političnega voluntarizma, ki se na ekonomski ravni izraža kot trajni in nenadzorovani intervencionizem politične oblasti, intervencionizem, ki poraja etatizem – z vedno možno – tudi stalinistično obarvano deviacijo. Centralizirano, administrativno vodeno gospodarstvo pa je prava topla greda za razmah voluntarizma politične moči, ki se brez težav izmakne vsakršni, tudi demokratični kontroli. Prav zato se v socialističnih državah demokracija in trg lahko razvijata samo z roko v roki. V takšnem kontekstu je vladavina zakonitosti, spoštovanja zakonov pravne države notranja nuja tako tržnega gospodarstva kot tudi demokratičnega sistema. Legalnost je sicer le en del, hkrati pa tudi predpogoj vpeljanih reform.

V sistemih, ki ne poznajo strankarskega pluralizma, je opredelitev vloge partije v političnem sistemu izjemno pomembna. V reformnem procesu se kaj hitro pojavi zahteva po ločitvi partije od države, kot tudi, da se mora celotna politična vrhnja stavba – vključno z državo in partijo – odpovedati neposrednemu vmešavanju v upravljanje gospodarstva. Tržno gospodarstvo je nezdržljivo z neposrednim partijskim nadzorom in z odločanjem o investicijski in kadrovski politiki v gospodarstvu, kar je ena tipičnih lastnosti etatističnih ekonomij. Nove vloge partije ni mogoče uresničevati, dokler ni odpravljeno njeno operativno ubadanje z gospodarstvom. Notranja partijska demokracija je v tem kontekstu temeljna predpostavka nove vloge partije.

Razen tega moramo poudariti, da do obnove socializma ne more priti brez uvajanja nekaterih oblik političnega pluralizma. Interesni in mišljenjski pluralizem sta v bistvu negacija ene od temeljnih predpostavk stalinističnega dogmatizma, ki v socialistični družbi ni priznaval obstoja pluralizma mnenj in interesov. V imenu domnevne enotnosti interesov proletariata in vseh delovnih razredov v družbi je zagovarjal tezo o popolni skladnosti interesov, ki jo izraža partija, pa tudi tezo o enem samem možnem marksizmu, katerega opredelitev je spet monopol partije.

7. Z dogmatskega stališča so reforme v socializmu vračanje v staro stanje, proglašene so celo za restavracijo kapitalizma. Dogmatska zavest si socializem zamišlja samo v eni, že znani obliki, t. j. etatistični. Vsakršno opuščanje katerega koli elementa takšnega etatističnega modela socializma se mu zato, celo če poskuša biti dobronameren, kaže kot zapuščanje socializma. Dogmatiki ne uvidijo, da s tem, ko ohranjajo svoj model socializma, kompromitirajo celo njegovo idejo. Sistem, ki dopušča premalo svoboščin ali pa jih zožuje, v končni posledici pripelje v bankrot sistema, ljudje v njem pa vse bolj izgubljajo občutek, da je v takšnem sistemu sploh kakšna perspektiva. Zato seveda ni naključje, da se stari model ne more sklicevati na demokratsko legitimacijo. Namesto tega pride do substitucij: najprej partija nadomesti politično vlogo ljudstva in delavskega razreda, pozneje politični aparat nadomesti partijo – in nazadnje, v skrajnih primerih, se vsa moč koncentrira v polvojaških režimih ali diktaturah posameznika.

Dogmatiki menijo, da samoupravljanje in na njem vzpostavljeni pluralizem sistem ogrožata. Po naravi stvari so torej nujno zagovorniki trde toke, temeljitega obračunavanja z vsemi drugače mislečimi, enotnosti, ki v razumevanju demokratičnega centralizma naglašajo monolitnost.

Sicer pa je za dogmatsko zavest značilno prepričanje, da pelje pot v socializem samo skoz nasilno revolucijo, po njej pa se takoj ali v najkrajšem času vzpostavi celotna podstata nove socialistične družbe, da pride hkrati do takojšnjega preloma z vsemi ostanki dotodanje kapitalistične formacije. Dogmatska zavest ne razume, zakaj je socializem opredeljen kot prehodno obdobje, v katerem se z uvajanjem

socialističnih ukrepov v tkivo stare družbe pripravlja prehod v skupnost brezrazrednega značaja. Tako kot je francoska revolucija meščanskega razreda simbolno spremenila koledar, da bi tako izrazila vso korenitost družbenih sprememb, tako se tudi v dogmatski različici kaže socializem kot bolj ali manj neposreden in celovit prehod v nove družbene odnose. Če pa se že zgodi, da so v socializem uvedeni nekateri ukrepi, na primer elementi tržnega gospodarstva, šteje to le za pragmatični popravek sicer že celovito vzpostavljene socialistične podlage družbe – in prav zato jih doživlja kot vračanje na staro. Dogmatska zavest noče priznati, da je socializem kot prehodno obdobje nekaj povsem drugega – namreč razdobje, v katerem so socialistični ukrepi popravki stare družbe, korekcija zatečenih odnosov, na katere je naletela revolucija, izvedena v imenu družbe prihodnosti.

Na to razliko je plastično opozoril Vladimir Bakarić, ko je v začetku naših razprav o možnostih tržnega gospodarstva v socializmu dejal, da vidijo dogmatiki zakon vrednosti zgolj kot popravek plana, čeprav je v bistvu plan le socialistična korekcija zakona vrednosti. Iz tega sledi sklep, da mora socializem danes – metodično gledano – prevzeti moderno tržno gospodarstvo v njeni najbolj razviti obliki, in v takšen celovit sistem potem vnašati popravke, s katerimi zagotavlja nadaljnji razvoj v smeri socializma in hegemonijo socialističnih sil.

In tretje. Opuščanje dogmatskega pogleda na socializem vključuje tudi razumevanje tržišča in demokracije kot dosežkov človeške civilizacije. Iz tega sledi, da je treba praviloma sprejeti vse konsekvence sodobnega političnega in ekonomskega sistema, kot sta na primer konkurenca kandidatov na volitvah, v svetovni trg odprto gospodarstvo itd. Sicer pa se mora tudi po izvornih težah marksistične teorije socializem navezovati na dosežke razvitega kapitalizma in s teh temeljev usmerjati družbo k socialističnemu razvoju. Zunaj teh okvirov si je mogoče zamišljati socializem le kot enakost v vsesplošni revščini in ob privilegijih birokracije.

Seveda pa vključevanje civilizacijskih dosežkov predsocijalističnega razvoja ne more in ne sme pomeniti malodušne privolitve v vračanje na staro. Tu namreč ne gre za vprašanje: kapitalizem ali etatistični socializem, temveč kako doseči obnovo socializma, socializma po meri človeka, ki bo ekonomsko učinkovit in bo vseboval več demokracije, svobode in samoupravljanja, kot pa družbe, ki jih doslej poznamo. V tem prevzemanju civilizacijskih pridobitev prejšnjih faz razvoja so seveda tudi dokaj določno opredeljene socialistične meje spreminjanja, toda ta ločitvena meja je mnogo dlje, kot se je v začetku sploh moglo misliti.

Reforme seveda zastavljajo tudi nova vprašanja, kot je npr. problem družbene razslojevanja ali nezaposlenosti, pa tudi nekatera druga, ki so obstajala že prej, pa so bila prikrita: na primer različni interesi v mednacionalnih odnosih. Teza, da v reformskih procesih nacionalizem narašča, ne drži, temveč gre preprosto za to, da splošna demokratizacija omogoča javno razpravo o vseh možnih interesih. Prav narobe, reforme z javno razpravo v demokratičnih okvirih pomenijo edini vir za usklajevanje interesov in reševanje sporov.

Pokazalo se je, da je prav stari model socializma s svojim grobim centralizmom na vseh področjih – in torej tudi na ravni reševanja nacionalnega vprašanja – zapustil reformatorjem prave tempirane bombe v obliki napačno rešenih ali prisilno utišanih nacionalnih vprašanj v večnarodnostnih skupnostih. Po demokratični otoplitvi utegne zato priti do izbruha mednacionalnih problemov, ki so dozorevali pravzaprav že prej, zdaj pa se z eruptivno silo pojavijo na političnem prizorišču. Iz tega izvirajoče težnje lahko navzamejo tudi nacionalistični značaj in izzovejo hude mednacionalne spopade. Vendar pa to ne pomeni, da je možna samo tista pot, ki je v bistvu najbolj vabljava za zagovornike etatizma in jo imajo tudi za edino

pravilno – namreč vračanje k ponovni centralizaciji, v kateri je vladal red in sploh ni bilo mogoče razpravljati o kakršnihkoli odprtih vprašanjih, seveda tudi ne nacionalnih. Izkušnja vseh reform v socialističnih državah kaže, da so si reformske sile vselej prizadevale za različne stopnje decentralizacije in za krepitev avtonomnosti in pravic zveznih enot. Rešitev seveda ni v tem, da se socialistične sile izčrpavajo v nacionalnih prepirih, v katerih dobiva nacionalni element prednost pred razrednim in socialnim, temveč predvsem v doslednem uresničevanju načela enakopravnosti in pravice narodov do samoopredelitve; to načelo so stalinisti, neostalinisti in drugi zagovorniki birokratskega tipa socializma formalno sicer priznavali, v praksi pa delali prav nasprotno: tudi nacionalno vprašanje so zvajali na predmet dnevno-politične politike in manipuliranja. Teza, da gre v reformskih časih v socialističnih državah predvsem za premišljeno razbijanje sožitja v mednacionalnih skupnostih, je dejansko ena od standardnih obtožb na račun reformskih sil. V bistvu je v teh obtožbah prikrita etatistična konotacija. Ni namreč mogoče spregledati dejstva, da je reforma proces širjenja svobodščin na vseh področjih, katerega cilj ni razbijanje mednacionalnega sožitja, temveč prav obratno – osvobajanje družbe iz represivne enotnosti etatizma, osvobajanje, ki šele poraja pogoje za mnogo močnejše interesno utemeljene oblike skupnega političnega življenja.

Predpostavka te nove enotnosti je mogoča šele, ko je etatizem ukinjen. Etatizem se vedno kaže kot centralizem – pa najsi je na vrhu družbene hierarhije ali pa na nižjih ravneh – odvisno od tega, kje je skoncentrirana družbena moč. Jugoslovanski primer kaže, da decentralizirani etatizem poraja centralizem na ravni republik in pokrajin. Izhod iz tega ni v ponovni centralizaciji, vrnitvi k zveznemu etatizmu, temveč v splošni deetatizaciji, v kateri bodo povezave in koordinacije vzpostavljene na drugačnih temeljih. V tem smislu se o trgu govori kot o tisti sponi, vezi, ki lahko brez privilegiranja in diskriminacije integrira ves jugoslovanski prostor – ob predpostavki, da je ta trg odprt v svetovno tržišče in usklajen z načeli, na katerih to tržišče deluje – se pravi osvobojeno interesno-političnih posegov, ki služijo partikularnim ciljem posameznih delov države.

Zgodovina dosedanjih reform v socialističnih državah je pokazala, da nedokončane in necelovite reforme nimajo veliko upanja na uspeh.⁷ Zato morajo biti nove reforme temeljite in radikalne. Izkušnje kažejo, da je nasprotovanje reformam posebno močno dotlej, dokler je družba v procesu spreminjanja, prehajanja iz starega modela v novi, ko prednosti novega modela še niso očitne. Pozneje postajajo problemi vse manj težavni – nič ne uspeva tako dobro kot uspeh.

Na notranji ravni se prvič jasno nakazuje neizogibnost reform. Ta občutek tokrat vse bolj preveva tudi politična vodstva socialističnih držav. Tudi ta namreč začenjajo spoznavati, da stari model s svojo krizo pelje v razmere, v katerih sistem brez korenitih sprememb preprosto ne more preživeti. Tako obstaja tokrat tudi neposredni interes političnih vodstev v socialističnih državah za temeljite spremembe. Socializem, ki bo gospodarsko manj učinkovit od kapitalizma, na politični ravni pa manj demokratičen, nima nikakršnih možnosti. Možnosti ima samo prenovljeni socializem, ki bo ekonomsko vsaj enakovreden, politično pa bolj odprt k novim obzorjem demokracije in samoupravljanja. Šele takšen socializem se lahko poda v enakopravno tehnološko tekmo, zagotovi družbeno pravičnost in

⁷ Dober primer za to so poskusi sovjetskih (pa tudi nekaterih drugih) reform v času Hruščova in pozneje t. i. Kosiginova reforma. Prim.: Myron G. Sharpe, *The Liberman Discussion*, N. Y., White Plains 1966; Genadij Lisičkin, *Plan i ryok*, Moskva 1966; Drago Buvač, *Sovjetska alternativa*, Zagreb, »Stvarnost« 1977.

uresničji upanja tistih, ki si že več kot dvesto let socializem zamišljajo kot boljše družbo.

8. Nihče ne more predvideti mednarodnih posledic sedanjih reform v socialističnih državah. Toda na globalni ravni je mogoče ugotoviti nekatere glavne trende v zgodovini zunanje politike socialističnih držav od njihovega nastanka do danes. Ti trendi so tesno povezani z opcijami v pojmovanjih socializma. Ugotoviti moremo dve temeljni videnji: prva alternativa je stara dogmatsko-etatiistična varianta, ki temelji na močni in vseobsežni vlogi države, druga pa je alternativa odprtega socializma, ki temelji na liberalizaciji v gospodarstvu in demokratizaciji v politiki.

Prvo najboljše prezentirajo Stalin, Mao Zedong, Brežnjev. Prvi znaki take usmeritve v praksi so se pokazali leta 1920, v poskusu »revolucije od zunaj«, v času poljsko-ruske vojne. To je bil hkrati tudi prvi poskus »izvoza revolucije«. Leninovo vodstvo je iz tega izpeljalo sklep, da je šlo vendarle za primer napačne ocene.⁸ Takšno sklepanje je bilo pravzaprav bolj povezano s tistim pojmovanjem socialistične revolucije, ki je temeljilo na teoriji Trockega.

Kakšna je bila tipična zunanja politika etatiističnega socializma oziroma starega modela? Najboljša ilustracija je Stalinov primer. Domače probleme in notranjo nestabilnost so uravnoteževali z militantno zunanjo politiko. Socialistična revolucija je bila videti kot proces zgolj geografskega širjenja t. i. socialističnega tabora. To pa je vključevalo tudi »revolucijo od zunaj« in različne variante »izvoza revolucije«. Centralizacija sistema socialističnih držav (socialističnega tabora) in komunističnega gibanja je bila izraz pojmovanja, da je socializem v svetu nekakšen monolit, v katerem je gospostvo centra samoumevno.

Za sovjetsko politiko so značilne militantne metode (politika hladne vojne), blokovska politika, nastopanje s pozicij velike sile, vase zaverovana in utesnjena zunanja politika (ki vključuje zožene politične, ekonomske, kulturne, zasebne in vsakršne druge odnose), kar se stopnjuje prav do ksenofobije. Skratka, mir v takšnem svetu je bil veliko bolj posledica ravnotežja sil in uravnovešenja oboroževalne tekme, kot pa normalnih medčloveških odnosov. Zahod pa je seveda s svoje strani tudi mnogo prispeval k takšnemu obnašanju.

Zunanja politika Mao Zedonga je bila podobna Stalinovi, le da je Mao uspelo odnose s svetom še celo bolj zapreti. Brežnjev je takšni praksi dodal teoretično utemeljitev glede vojaškega poseganja v druge dežele (»Brežnjeva doktrina« omejene suverenosti za socialistične države in zaščita sovjetskih interesov na mejah kot del razlage za intervencijo v Afganistanu).

Druga smer v zgodovini socialistične zunanje politike je povezana na gospodarskem področju (tržna usmeritev) in na področju politike (demokratizacije). Prvi korak na tej poti je bil povezan z Leninovo NEP. Tej je sledila razglasitev politike mirne koeksistence med Sovjetsko zvezo in kapitalističnim svetom, kar ni bilo naključje. Nova ekonomska politika je namreč predpostavljala mnogo večji delež zunanje trgovine, politiko koncesij in vzpostavljanje ekonomskih odnosov z Zahodom – vse to pa ne bi bilo mogoče, če ne bi bilo tudi normalnih političnih in diplomatskih odnosov.

Drugi primer take usmeritve je bila Jugoslavija. Vzpostavljanju samoupravljanja je sledila predvsem mnogo bolj odprta in razvejana zunanja politika, zunanja trgovina, nato pa še razglasitev politike miroljubne in aktivne koeksistence, pobu-

⁸ Gl. Warren Lerner, *Attempting a Revolution from Without: Poland in 1920*, v Thomas T. Hammond izd., *The Anatomy of Communist Takeovers*, New Haven and London, Yale Un. Press 1975, str. 94–106.

da za ustanovitev gibanja neuvrščenih (brionsko srečanje Tita, Nehruja, Naserja) in ustanovitev gibanja neuvrščenih (beograjska konferenca leta 1961).

Proces destalinizacije, ki ga je začel Hruščov, je zamrl na pol poti, vendar pa je to prelomnica, ki ima izjemen zgodovinski pomen. Tudi njegova zunanja politika je bila začetek velikih sprememb. Najprej so Sovjeti razglasili politiko miroljubne koeksistence in popuščanja napetosti v odnosih Vzhod-Zahod. Hruščovu je tudi uspelo, da je bila sprejeta teza o »različnih poteh v socializem«, ki naj bi bila izhodišče za novo sovjetsko politiko v odnosu do socialističnih držav, veljala pa naj bi tudi za komunistično gibanje v celoti. V izvajanju takšne nove zunanje politike se je Hruščov seveda soočal z vrsto težav (nemiri v Vzhodni Nemčiji leta 1953 in na Poljskem leta 1956, vstaja na Madžarskem istega leta, kubanska »raketna« kriza, nihanja v odnosih z Jugoslavijo, prekinjanje odnosov s Kitajsko itd.), tako da je postopoma proglašeno zunanjo politiko v praksi spremenil.⁹

Lahko bi rekli, da so imele celo Kadarjeve reforme, začete v mejah vzhodnega bloka in v okviru, ki ga je v končni posledici utesnjevala politika Brežnjeva, vendarle tudi nekatere vplive na zunanjo politiko. Kadar je bil, na primer, ne le edini ekonomski reformator v bloku, marveč je nekaj časa celo zelo afirmativno podpiral pojav evrokomunistične naravnosti.

Tudi Gorbačovljeva reforma v ZSSR je povezana z »novim političnim mišljenjem« na področju mednarodnih odnosov. Tudi tam gospodarska reforma terja stabilne mednarodne razmere in zmanjševanje izdatkov za oborožitev. Zato si Gorbačov že od začetka prizadeva, da bi dosegel dejanske rezultate v nadzoru nad oboroževanjem, želi odpraviti sovjetsko avtarkijo z razvijanjem zunanje trgovine, načrtuje skupne posle (joint ventures), kooperacijo, poskuša pomiriti nevrvalgične točke, v katere je vpletena sovjetska politika (umik vojaških enot iz Afganistana), spodbuja popuščanja napetosti. Gorbačov ponovno proglašča tezo o različnih poteh v socializem in poudarja, kar je zelo pomembno, da Sovjetska zveza v praksi ni vedno spoštovala tega načela. Ta ugotovitev sovпада tudi z blažjo politiko do vzhodne Evrope in s poskusi vzpostavljanja dobrih odnosov z LR Kitajsko.¹⁰

Na tem mestu bi lahko sklenili, da imajo reformatorji v celoti mnogo bolj odprto in sprejemljivo mednarodno politiko. To je politika, ki lahko, kakor se je že pokazalo, pomembno izboljša mednarodne odnose in je lahko neprecenljiva opora za nastajanje miroljubnega vzdušja v mednarodni skupnosti. Odpira tudi izredno ugodne možnosti za zahodno ekonomsko ponudbo, še zlasti, kadar je govor o potrebah Sovjetske zveze in socialističnih držav po novih tehnologijah.

Kakšen bi mogel biti odgovor Zahoda na takšno politiko? V lastnem interesu bi lahko zahodna politika aktivno podprla socialistične reforme. Mir in napredek mednarodne trgovine sta lahko plodna rezultata takšne pozicije.¹¹ Temu nasprotna politika Zahoda pa bi bila lahko obstrukcija ali pasivna drža. Toda v tem primeru to objektivno pomeni podporo neostalinistični restavraciji z vsemi posledicami

⁹ Glede Hruščovljeve zunanje politike gl. Isaac Deutscher, *Rusija, Kina, Zapad*, Zagreb CDD 1979; *Khrushchev Remembers*, N. Y., London, Bantam Books 1971, str. 389–580; *Khrushchev Remembers (The Last Testament)*, N. Y., London, Bantam Books 1976; Eric P. Hoffman, *Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev*, v R. F. Laird izd., *Soviet Foreign Policy*, »Proceedings of the Academy of Political Science«, N. Y., vol. 36, št. 4, str. 19–24.

¹⁰ O novejši sovjetski zunanji politiki gl.: Stephen, F. Cohen, *Sovieticus, American Perceptions and Soviet Realities*, N. Y., London, W. W. Norton and Co. 1986, str. 119–174; *Report on Soviet »New Thinking«*, The Institute for East-West Security Studies, New York 1987.

¹¹ Takšno stališče zagovarja navedeno delo *Report on Soviet »New Thinking«*, str. 9–10, 33–34.

takšne usmeritve na mednarodni ravni. Desni dogmatiki se morajo v tem primeru zavedati tega, da je levi dogmatizem enkrat že preizkusil politiko »kolikor slabše za njih, toliko boljše za nas«, in ve, da se je takšna politika nekoč izkazala kot velika napaka generalne linije Kominterne.